

Едуард Щербенко

УКРАЇНСЬКИЙ ТРАНЗИТ У ДЗЕРКАЛІ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ЖАНРУ: ЗМІНИ ПАРАДИГМИ

У статті на матеріалі дисертаційних досліджень аналізується рефлексія українського транзиту у вітчизняній політичній науці. Показано, що ключовим для теоретичної репрезентації демократичного переходу є принцип проактивності громадян.

Ключові слова: демократичний транзит, політична наука, проактивність громадян.

Eduard Shcherbenko. The Ukraine's transition and its reflexions in the thesis genre: changing of paradigm. *The article analyzes how democratic transition of Ukraine is described in Ukrainian political science. It shows proactive citizenship as the key point the model of democratic transition based on.*

Key words: democratic transition, political science, proactive citizenship.

Теоретико-концептуальна спрямованість політичної науки в Україні протягом років Незалежності природним чином виявилася визначеною ходом демократичного транзиту (за триетапною формулою лібералізації, інституціоналізації, консолідації). Якщо перший етап загалом збігся з останніми роками існування СРСР до його розпуску, то другий прийшовся переважно на роки після здобуття Незалежності, показово відбившись у такому академічному жанрі, як дисертація, «розбуханням» напряму «політичні інститути та процеси», що не раз відзначалося спеціалістами. Зберігаючи, в цьому сенсі, здоровий консерватизм, який вимагає

структурувати виклад за такими показовими параметрами, як актуальність, наукова новизна, ключові концептуалізації, він може прислужитися свого роду лонгітюдному дослідженню політичної науки, «капіталізації» її доробку.

Дисертаційний жанр уже ставав предметом розгляду вітчизняних фахівців (пошлемося, зокрема, на «Аналіз докторських і кандидатських дисертацій, захищених в Україні за напрямом «Політичні науки»», підготовлений Центром з удосконалення методів навчання та дослідження в галузі політичної науки в Україні [1] і розвідку М. Кармазіної «Політична наука в Україні: дисертаційний аспект» [2]). Характерною ознакою таких досліджень у фокусі уваги незмінно поставало явище, яке можна назвати інституціоналізацією самої політичної науки, в переплетенні іманентно наукових (як структурування предметної сфери відповідно до міжнародних стандартів) і організаційних чинників (брак фінансування, незнання науковцями іноземних мов тощо), що, зрештою, резюмуються у висновку про відсутність вітчизняних наукових шкіл.

Очевидно, така вагома складова духовного виробництва та самовідтворення суспільства, як гуманітарні дослідження (політичні зокрема), не могла не понести «видатків модернізації», що далось взнаки й на рівні корпоративної етики – варто згадати до недавнього часу широко пропоновані на оголошеннях в центрі столиці послуги з написання дисертацій «під ключ». Тим не менше, перефразовуючи відому формулу, можна корумпувати частину наукової інфраструктури, але не всю її цілком: у такому разі слід було констатувати відсутність науки в країні. Між тим, як ми спробуємо показати, вона відіграла свою роль, у тому числі, у теоретико-практичному вимірі раціоналізації політичного життя суспільства.

У концептуальному «ядрі», що становить блок інституційно-орієнтованих дисертацій, знаходимо роботи, присвячені конкретним політичним інститутам (парламентаризму, президентству та ін.) [3]; самому процесу інституціоналізації як такому [4]; взаємодії політичних інститутів з іншими сферами суспільства, як Церква або політичної сфери в цілому й економіки [5]. Ключовим тут, на нашу думку, виступає вектор до принципового розширення виміру раціональності в описі політичної сфери суспільства (в дусі

«розчакловування», за М. Вебером): коли його структурування, легітимація різних, часом конфліктуючих інтересів, служить виявом не загрози стабільності, а зміцнення її в складному модерному соціумі (наскільки сама ця ідея є новою, варто нагадати, оскільки ще Дж. Вашингтон вважав партійне суперництво таким, що підриває громадянський мир).

Значимо тут-таки, що в контексті досліджуваного аспекту особливу роль відіграли дослідження ідеї державності в працях українських авторів часів порубіжжя ХІХ–ХХ ст. і «першої республіки» (УНР), показавши, що прецедент репрезентації української громади як політичної спільноти мав місце в модерну епоху і дістав визнання з боку міжнародного співтовариства [6].

Зауважимо, що природно вписуючись у контекст ідей євроінтеграції, асоціації з ЄС, в дисертаційних роботах враховується його *нестатичний* характер, динаміка розвитку, пов'язана, зокрема, з формуванням інформаційного суспільства. Це знайшло відбиток у поступовому посиленні уваги дослідників до інфокомунікаційного складника політичної сфери [7], причому тут відзначався зв'язок з глобалізацією світу й діалектика останньої, що несе з собою як розширення можливостей для нових гравців, так і загрози нового типу, що знаходять вияв також у феномені світового тероризму [8].

Наступним кроком тут, виходячи з логіки розвитку наукового дослідження, мало б стати посилення уваги до дискурсивного аспекту розвитку політичної сфери суспільства: де наявні політичні сили в ході конструктивних дискусій артикулюють представлені ними інтереси, спільно виробляючи порядок денний; проте, незважаючи на окремі звернення до проблематики, часом ґрунтовні (назвемо, зокрема, роботу В. Кулика [9]), подібного «розбухання» напряду не відбулося. Маємо тут, слід думати, наслідки як уже згаданого незнання іноземних мов, так і утруднень методологічного порядку, пов'язаних з особливістю дослідницької програми дискурс-аналізу, що склалася внаслідок так званого «лінгвістичного повороту», коли з приходом верстви фахівців зі сфери вивчення лінгвістики до політичної науки на її предметне поле були перенесені (не завжди виправдано) здобутки лінгвістичного аналізу з надзвичайно складним для опанування і верифікації результатів апаратом.

Резюмуючи в загальних рисах другий етап демократичного транзиту, як він був теоретично представлений у дисертаційній літературі, відзначимо, поряд із позитивними досягненнями, ключову, на наш погляд, ваду в його описі.

«Макро»-вимір аналізу, чи не інстинктивно обраний експертною спільнотою (не виключено, він відіграв також допоміжну роль «перехідника» від ідеологізованих кліше формаційного аналізу суспільствознавчої літератури часів СРСР), задав ніби апіорі «еволюційну» картину українського демократичного переходу. Тим самим ряд криз як інституційного плану, так і підвалин ідентичності, через які пройшло суспільство «третьої республіки» (1994, 1996, 2004, 2007, 2013–2014 рр.), що відіграли наріжну роль у мобілізації громади в цілому або політичного класу зокрема для здійснення необхідних перетворень, по суті, залишився «екранованим» від образу транзиту українського політикуму; не відклавшись належним чином в інституційній пам'яті суспільства; відповідно, не закріпившись як складник компетенцій громадян підмурівком модерної громадянської ідентичності. (Ймовірно, слід віднести це також на рахунок нерозвинутості в українській політології важливих методів, на кшталт ситуаційного аналізу, «усної історії» та ін.: скудність її методологічної палітри відзначали дослідники, згадані вище).

Між тим, помістивши їх у контекст кризового розвитку перехідного суспільства (зокрема в контексті регіонального розвитку та євроінтеграції держав ЦСЄ, підстави для чого давав рух літератури в досліджуваному жанрі), можна отримати інтелектуально прозору картину, в якій управлінська верхівка, сягаючи межі своєї компетенції, починає мимоволі гальмувати процес перетворень так, що постає питання про його долю. В цей момент, що може бути представлений як точка біфуркації, громадський рух як автентична форма прояву громадянського суспільства примушує політичний клас у цілому повернутися до демократичного тренду; наприклад, у формі пакту еліт (як це сталося за підсумками «помаранчевого» руху 2004-го). Це дозволило б також органічно перейти до виміру консолідації суспільства (згідно з А. Туреном, потужні суспільні рухи змінюють соціокультурні коди

соціуму), забезпечивши методологічне підґрунтя об'єднання другого і третього періоду демократичного транзиту в українському варіанті.

Зрозуміло, періоди інституціоналізації й консолідації не мають жорстких хронологічних меж (як, скажімо, не стала нею в момент прийняття Конституція 1996 р.); проте ми можемо, торкаючись теоретичного висвітлення третього етапу транзиту, виділити в досліджуваній літературі концептуальний шар, пов'язаний з поняттями ідентичності, політичної культури, політичної соціалізації, політичних цінностей тощо, за допомогою яких і артикуються його підсумки: яким чином конституції держави відповідає «конституція» громадянина, забезпечуючи, зрештою, легітимність модернізованого устрою суспільства [10].

Проте тут ми й стикаємося з обмеженнями, накладеними «еволюційним» характером представлення демократичного транзиту в Україні, про який йшлося вище. Цій картині свого роду «мирного вродання» в систему європейських інституцій природно відповідає такий самий еволюційний характер третього етапу, ніби гарантований ходом змін (хоча й у межах моделі демократичного транзиту, зокрема, «хвиль модернізації», теоретично відомий масштаб їх «відкочувань»). Між тим, оскільки йдеться про перехід цивілізаційного масштабу (від «закритого» суспільства традиційного типу до модерного, відкритого), в тому числі з принциповим зсувом у сфері мотивації, за пірамідою Маслоу, до постматеріальних цінностей; подібна зміна в принципі не може бути представлена як гарантована. Генераціям не завжди вдається статися: бувають і втрачені; і старі «звички серця» часом беруть гору над новими.

Показовою в цьому сенсі є доля теми «феномену Майдану» в аналізованій літературі: протягом понад десятиліття їй не було присвячено жодної роботи (побіжно зауважимо, цей закид можна адресувати всій спільноті вітчизняних суспільствознавців); й у працях, присвячених політичній участі [11], де *помаранчева революція* згадується й долучена до розгляду, ми не знайдемо оцінки його як ключового моменту, що забезпечив збереження демократичного вектора української модернізації. (Хоча очевидно, за відсутності масштабного суспільного руху в момент, коли під питання було поставлено фундаментальне право виборця, «відкочування» демократичної хвилі на українському кордоні відбулося б набагато раніше 2014 р.)

Відповідно, ми маємо задатися питанням: визнаючи розрив між «формальною» й «реальною» конституціями; те, що він досяг критичної межі, на якій вектор демократичного транзиту міг/мав змінитися на протилежний; і те, що громадський рух, постаючи у феномені Майдану, коригував ситуацію, відновлюючи його (згадаємо, схожу роль виконав студентський Майдан часів «революції на граніті»), – чи можемо ми зберігати вище згадану «еволюційну» матрицю аналізу в цілому як чинну?

Сьогодні, коли чи не вперше можемо говорити про ціле українського транзиту в ретроспективі (за відсутності чітких хронологічних меж, епохальні події, що відбулися, дозволяють представити його рівно в межах синергетичної парадигми з її «атракторами» і фольклорного «хіба хочеш мусиш» як стратегічно необоротний), ревізія теоретичного спадку української політології «пострадянської» генерації, на яку випало історичне завдання зміни парадигм; перегляд критично значущих її засновків має, на нашу думку, бути представлена як виклик, що дозволить їй здобути друге дихання (наскільки евристично плідним буває поставити під знак питання звичні схеми, нагадує нам приклад Грушевського й Фуко).

Отже, ми пропонуємо скоригувати лінійну схему модернізації, щоб у ній знайшли місце згадані вище критичні сплески активності українського політикуму: в такий спосіб ми уникаємо свого роду «вульгарного інституціоналізму», і, не порушуючи історичності, можемо артикулювати український перехід у горизонті проактивності громадян, що в цьому сенсі виступає рубіжним для демократичного транзиту. Адже коли практики «реальної» конституції тиснуть на простір «формальної», лише проактивно налаштовані громадяни здатні зберегти наступність ходу перетворень і втримати вектор курсу попри «зустрічний вітер».

Саме тут ми бачимо й незамінність політичної науки з її апаратом, який дозволяє закріпити суспільно значущі рефлексивно-дискурсивні інновації (політичний дискурс тут виступає в ролі носія інституційної пам'яті), зробивши їх загальнодоступними компетенціями «пересічних» громадян; коли нові суспільні ясністі, довершені дискурсивним опрацюванням (те, що англійською зветься «coined») набувають статусу формул, які дорівнюють простим рефлексам громади, не потребуючи дальших пояснень як умова *sine qua non* спільних дій (на

кшталт «поганих політиків посилають до столиці хороші громадяни, які не голосують», або «в кого немає хліба, потребують свободи слова, щоб сказати про це», чи «ціна свободи вічна пильність», – змикаючись у цьому сенсі з такими елементами громадянської релігії, як рядки національного гімну). Проте політична наука може виявитися й не на висоті цих завдань; і тоді певних речей не виявиться у суспільному житку, бо їх «не змогли назвати» (С. Лец).

Спробуємо показати подібний момент «упущеної вигоди» на прикладі ігнорованої «case study» подій 2004 р., що має в цьому сенсі парадигматичний вимір.

Отже, взявши книгу «Україна – не Росія», яку розглядаємо як самозвіт політичного класу, його дискурс щодо підсумків другого етапу транзиту (що дозволяє зіставити в межах спільної моделі ключові формалізації управлінської верстви й академічної спільноти), звернемо увагу на пасаж, який стосується формування загальноукраїнської ідентичності в контексті співчутливо цитованого Кавурівського «створили Італію, тепер створимо італійців»: «В більшості випадків російське і російськомовне населення України ідентифікує себе саме з Україною, а зовсім не якоюсь «російською діаспорою». Вболівають вони виключно за українські футбольні команди... а приймаючи рідню з Росії, вихваляють їм «наш Львів», «нашу Софіївку», живуть українськими новинами (і скандалами!) і так далі. Хтось скаже «дрібниці», але саме так і відбувається стихійна консолідація народу України незалежно від етнічної приналежності людей» [12, с. 295].

Поставивши цей пасаж про *стихійну* загальноукраїнську консолідацію в контекст 2004 р. (рік виходу книжки), який завершився масовими протестами громадян проти фальсифікації волевиявлення в ході президентської кампанії; природно задатися питанням, чи враховувалися у цитованому вище маніфесті тодішньої правлячої верстви серед «звичок серця» українців громадянські компетенції, серед яких реалізація права голосу? Практична ситуація експериментально показала, що ні; хоча де-факто у вітчизняних умовах це значило, що замах відбувся на підвалини традиційної культури суспільства: адже виборче право було доступне кільком поколінням громадян СРСР вже за Конституцією 1936 р.

Очевидно, резюме за підсумками подій («політико-правове» розв'язання конфлікту за участю міжнародних посередників, спочатку у робочій формулі «не повинно пролитися жодної краплі крові і всі зберігають обличчя», на якій зійшлися сторони, і далі у «пакетному» голосуванні Верховної Ради) має зафіксувати амбівалентність суспільної верстви, концептуалізованої як українська «політична еліта», щодо фундаментальних прав і свобод; і водночас дії проактивних громадян як *ultima ratio* демократичного переходу суспільства, показавши, що 5 стаття Конституції наявна в ній не дарма. (Зауважимо також відзначене багатьма зникнення стереотипів на кшталт «моя хата скраю» і «два українці, три гетьмани», – що відповідає туренівській тезі про зміну соціокультурних кодів, засвідчуючи автентичність «помаранчевого» руху).

Проте чи можна констатувати, що політична наука, «інституціоналізована» на той момент, виконала свою частину роботи щодо опрацювання в рамках подібного «резюме» суспільного дискурсу, який виплеснувся на сторінки й екрани медій кінця 2004 р.? Попри вихід ряду видань, переважну частину яких становили хроніки, збірки документів (найгрунтовніша – Україна – 2004 [13]), нам невідомі дослідження, які б репрезентували позицію цілих страт, що взяли найактивнішу участь у подіях (за оприлюдненими оцінками соціологів, загальна кількість учасників сягала 15% громадян). Чи можна вважати, що аналіз подій мав місце, коли вони не представлені на рівні первинних емпіричних реалій стосовно їхніх акторів, коли в авральному режимі були задіяні всі доступні комунікативні практики, інституціоналізовані й неінституціоналізовані, аби запобігти як узурпації влади, так і озвученим одним із учасників кругового столу міжнародних посередників як безсумнівні альтернативам розколу країни або війни?

Хто не видобуває уроків з історії, приречений на повторення. Зі взяттям політичним класом курсу на завершення євроінтеграції (після довгої перерви й блокування парламентської трибуни), голосування проурядових і опозиційних фракцій за необхідні закони проходили за високого рівня консолідації парламенту, з чим корелювали показники стабільності суспільства, яку засвідчували

соціологічні опитування. В експертних колах точилися розмови, що коли тодішній Президент підпише Угоду про євроасоціацію, суспільство й західні партнери поставляться лояльно до його прагнення зберегти посаду на другий термін (попри очевидне зниження популярності на фоні посилення авторитарних тенденцій), – очевидно, розглядаючи крок до включення в глобальне громадянське суспільство як достатню гарантію завершення транзиту в стратегічному плані.

Чому ж знов, як десятиліттям раніше, владна верхівка і з тими самими діючими особами припустилася тієї самої помилки, ще в брутальнішій формі, хибно оцінивши мобілізаційний потенціал українського суспільства, по суті, трактувавши його як політично несуб'єктне? (Це має викликати тим більше здивування на фоні ставлення «команди» чинного тоді глави держави, на початку його каденції, до посталих рухів «Стоп, цензура!» і т.зв. «підприємницького» Майдану, котрим вдалося досягнути частини своїх цілей.)

Наша відповідь складатиметься з двох моментів: поступове перетворення освіти на політичний ресурс в умовах громадянського суспільства доби транзиту і артикуляція цього моменту у політологічній рефлексії. Звернемося спочатку до статистичних даних: як свідчить статистика, коли в 1990/91 навчальному році в закладах усіх рівнів акредитації навчалось 1638,3 тис. студентів, то у 2014/15 їхня кількість становила 1659,3 тис. (за відомого скорочення загальної чисельності населення України). При цьому конкурс зріс, відповідно, до закладів I-II рівнів акредитації з 156 до 240, а до III-IV – з 167 до 535 заявок на 100 місць. При цьому окремо зазначено, що кожного року зростала кількість абітурієнтів, зарахованих для навчання на платній основі [14, с. 422]. Так само, за двадцять п'ять років з 1990 по 2014 р. кількість аспірантів зросла з 13374 до 27622, а докторантів з 503 до 1759 [14, с. 427]. Це означає, що українське транзитне суспільство відповіло на кризову ситуацію зростанням інвестицій у підвищення свого освітнього рівня; отже, виявило себе у мотиваційних засновках як раціональне/модернізоване. Особливо відзначимо поширення економічної і правової освіти, відповідно до потреб ринкової економіки (в зв'язку з чим йшлося навіть про «перевиробництво» фахівців з цих спеціальностей). Це означає, що вирросло не просто «не бите» покоління, про що не раз говорилося, а

й компетентне у користуванні відповідним економічним і політичним «інструментарієм» відкритого суспільства.

(Із цим, до речі, корелює показник рівня злочинності: після сплеску в проміжку 1990 – 1995 з 369,8 до 641,9 тис. далі він спадав і становив на 2014 р. 529,1 тис. [14, с. 469]. Як зазначав класик лібералізму, відкриваючи школу, ви закриваєте в'язницю. Але ще показовішим виступає інший момент: взимку 2014 р. представник Асоціації власників зброї оцінив кількість вогнепальної зброї на руках у громадян, включаючи незареєстровану, у 4 млн одиниць. Те, що до останніх днів Майдану вона не «заговорила» (як і те, що за теперішньої насиченості нею території країни через «зону АТО» держава не перетворилася на Мексику), якнайкраще засвідчує мотивованість переважної більшості українських громадян на підтримання громадського миру; надто тих, хто вийшов на протест для збереження проєвропейського курсу.

Отже, повернемося до питання: чому поступове перетворення освіти на ресурс, що яскраво виявилось в ході протесту, в тому числі через кращу обізнаність його активістів та підтримуючих з мережевими інфокомунікаційними технологіями (як зауважила одна з учасниць, чого не можна імітувати, це терабайти інформації, якими обмінюється протестна спільнота), знаходячи несподівані логістичні рішення, через що протистояння «Банкова проти Майдану» швидко трансформувалося на «Банкову проти Києва» (коли не України), виявилось «не поміченим» владною верхівкою? Адже таке бачення задовго до початку протесту вело б до принципово інших рішень: коли на нові компетентні верстви спираються, а не придушують; «соціальні ліфти» відкривають, а не закривають.

Відповідь, на наш погляд, полягає у відсутності *політологічної уяви* (за аналогією з соціологічною уявою, за Мілсом). Процес постановки нових реалій тут вимірюється *генераціями*; отже, треба, перефразовуючи характеристику політиків і державних діячів, думати не про наступні вибори, а про наступні генерації (в тому числі, формуючи порядок денний у форматі пропозицій не «риби», а «вудочок» – на що до останніх електоральних циклів не спромоглися чинні політичні сили). Подібна оптика виробляється не за бажанням, а всім життєвим і кар'єрним шляхом.

І тут звернемо увагу, що «рефлексивна прогалина» (у вимірі проактивності) може водночас захоплювати й верстви тих, хто на той момент вдається до найширшого політичного інструментарію, включаючи протестний: як показує просте спостереження, згадані вище громадські рухи перед Євромайданом відбулися й лишилися в суспільному дискурсі як, відповідно, *журналістський* і *підприємницький*; тобто самі лідери представляли їх у вимірі корпоративних інтересів, а не прав і свобод, які де-факто захищали; і не лише не здобули відповідної підтримки суспільства, на яку могли розраховувати, але й не виявили взаємної підтримки на рівні спільнот.

Проте коли освіта вже стала ресурсом, що забезпечує проактивну поведінку, але це не відрефлектовано (в тому числі, ані владоможцями, ані лідерами громадського протесту як акторами), потенціал енергії суспільних змін може виявляти себе як сліпа сила (невігластво, за Марксом, постає демонічною силою) і *сліпота* щодо реалій сама стає пояснюючим елементом щодо дій акторів.

Чи відрефлектована була ця сліпота політичною теорією?

У межах «еволюційної схеми» переходу така ситуація не передбачена; через аналіз феномену Майдану, який висвітив загрозу узурпації влади і водночас ресурси опору громадянського суспільства, таку рефлексію можна було б здійснити. Проте, як уже було зазначено, вітчизняне суспільствознавство не скористалося такою можливістю.

Чому ж, маємо тепер ми задатися питанням, вітчизняна політична наука тоді повернулася в цілому до «еволюційної матриці», пройшовши повз цю евристичну можливість (і на момент Євромайдану, констатуємо, виступаючи, по суті, в ролі «органічної інтелігенції» за Грамші, виявилася рефлексивно не готовою, – подібно радянології, що не очікувала розпаду СРСР)?

Наша відповідь (розглядаючи нині український демократичний транзит в ретроспективі) полягає в тому, що побачити феномен *проактивної генерації* можливо лише в горизонті належності до цього досвіду. «Народжені в СРСР» його зі зрозумілих причин не мали (демократичний транзит, власне, і має привести до появи цього досвіду); що створювало герменевтичне коло: доки не маєш досвіду, не пізнаєш; не пізнаєш, доки не маєш досвіду. В цьому сенсі

вітчизняна політична наука в момент, про який ідеться, виявилася «дочкою» свого часу. У підсумку, Революція Гідності і має бути оцінена за тим, чи вдалося новій генерації українців у світлі її досвіду вийти за межі цього герменевтичного кола.

Висновок з викладеного сформулюємо у трьох взаємопов'язаних положеннях: 1) неможливості акту політологічної уяви поза прийняттям принципу проактивності громадян; 2) необхідності формалізації цього принципу як у теоретико-концептуальному плані, так і в організаційних засновках вітчизняної політичної науки; 3) досяжності повномірною розв'язання цих завдань лише в горизонті перетворення українського суспільства на частину співдружності модерних демократій, участі в поділі праці з його самовідтворення.

Обнадійливими в цьому сенсі виступають такі явища останніх років, як увага дисертантів до маркетингових та ігрових моделей у політиці (що передбачає рівноправну участь акторів) [15], аналіз новітніх перетворень у сфері політичної комунікації в невідривності «електронного урядування» і «електронної демократії» [16], в контексті чого новою автентикою української політики постає й блогосфера останнього десятиліття [17] (в цьому сенсі перспектива руху відповідає новітнім тенденціям у західній політичній науці, де практика виступає як найменша одиниця аналізу [18]). В організаційному плані з цим принципом проактивності корелюють зусилля академічної спільноти щодо інтеграції вітчизняної науки зі світовою, зокрема, через послідовні дії щодо включення її до виміру міжнародних рейтингів, індексів цитування і запровадження системи «антиплагіат». Можна сподіватися, на цьому шляху (який, зрозуміло, вимірюється не роками, а генераціями проактивних громадян) дійде й до складання вітчизняних наукових шкіл.

Позначена всіма недосконаlostями амбівалентного (проте живого, як ми бачимо) в політичному сенсі транзитного суспільства, вітчизняна політична наука, інституціоналізуючись, відіграла в теоретико-концептуальному плані роль свого роду «складника загальнотранзитної справи» (звернемо увагу на суголосність прийнятої нею на практиці формули демократичного переходу з послідовністю маніфестів трьох лідерів політичного класу: «Є така держава – Україна», «Україна – не Росія» і «До нації», фіксуючою той же вектор руху від інституціоналізації до консолідації; четвертий

лідер на свій лад засвідчив малоїмовірність його альтернативи). Прийняття де-факто принципу проактивності громадян, що задає основу політологічної уяви у відкритому суспільстві (спостерегаємо його емпірично в працях останніх років), логічно завершує процес раціоналізації опису суспільства у політичному вимірі, засновки якого заклала спільнота вітчизняних політологів доби транзиту, міняючи/запроваджуючи словник опису демократичного суспільства, артикулюючи прецеденти репрезентації українського суспільства як політичного в історичному плані і в горизонті сьогоденних викликів (зокрема ставлячи українські процеси в контекст регіонального розвитку держав ЦСЄ, що могли виступати як джерело модерних інновацій, на відміну від практик РФ), характеризуємо це як свого роду *soft power* політичної науки, яка дозволяє задіяти потенціал національної ідентичності, який сприяє ефективній модернізації суспільства.

Можна спрогнозувати, що доба нових викликів (на кшталт «гібридної війни») сприяє розвитку в світовому контексті всіх напрямів вітчизняної політичної науки, включаючи переосмислення в новому горизонті і класичних її питань (подібно поширеному в західній політичній науці ходу «re-thinking Aristotle» або «re-inventing civic society»), дозволяючи говорити вже не про «розбукання» того чи іншого напрямку, але радше про «культурний вибух». Зрозуміло, це передбачає розширення мовних, методологічних та інших компетенцій науковців, що, природно, відповідає завданням «органічної інтелігенції» проактивної генерації.

1. Аналіз докторських і кандидатських дисертацій, захищених в Україні за напрямом «Політичні науки» [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ps.crimea.edu/ucr/metod/analiz_doct.htm

2. Кармазіна М. Політична наука в Україні: дисертаційний аспект / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2008. – №3. С. 17–28.

3. Скребець О. Інститут парламентаризму в контексті досвіду демократичної трансформації сучасних суспільств: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Скребець. – Сімферополь, 2005; Батракова І. Інститут президентства як суб'єкта концептуальної влади в демократичних політичних системах: автореф. дис. ... канд. політ. наук / І. Батракова. – Дніпропетровськ, 2003; Туркіна І. Місце та роль конституційно-судової гілки влади в демократичному політичному процесі: автореф. дис. ... канд. політ. наук / І. Туркіна. – Одеса, 2005 та ін.

4. Зеленько Г. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України): автореф. дис. ... канд. політ. наук / Г. Зеленько. – К., 2007; Сабанадзе Ю. Інституціоналізація груп інтересів в умовах перехідного суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук / Ю. Сабанадзе. – К., 2008 та ін.

5. Білоус О. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Білоус. – К., 2004; Коваль І. Взаємодія церкви та інститутів громадянського суспільства: політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук / І. Коваль. – Львів, 2007; Сириця Т. Особливості взаємозв'язку політики та економіки в умовах постсоціалістичних трансформацій: автореф. дис. ... канд. політ. наук / Т. Сириця. – К., 2005; Стулова І. Політичні інститути й економіка: взаємодія та взаємозалежність: автореф. дис. ... канд. політ. наук / І. Стулова. – Одеса, 2002 та ін.

6. Шишко О. Ідея державності в програмних та теоретичних документах українських політичних партій та організацій: 1900 р. – березень 1917 року: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Шишко. – Одеса, 1998; Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... д-ра політ. наук / М. Кармазіна. – К., 1999; Романюк Р. Ідея відродження української державності в європейській політичній думці початку XX ст. (1900–1918 рр.): автореф. дис. ... канд. політ. наук / Р. Романюк. – Львів, 2001 та ін.

7. Вкажемо хоча б такі: Коляденко В. Інфокомунікаційні технології як чинник політичної модернізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. Коляденко. – Одеса, 2002; Демченко С. Медіаполітична система в сучасній Україні (інтегрована комунікаційна модель): автореф. дис. ... канд. політ. наук / С. Демченко. – Дніпропетровськ, 2004; Шульга Т. Комунікаційні системи епохи формування глобального суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук / Т. Шульга. – К., 2001; Дубас О. Інформаційний розвиток сучасної України у світовому контексті: політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Дубас. – К., 2004 та ін.

8. Возняк В. Міжнародний тероризм в сучасних глобалізаційних стратегіях: автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. Возняк. – К., 2005; Половко О. Особливості політичного тероризму в сучасному суспільстві. – автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Половко. – К., 2005; Гуцало М. Організація протидії сучасному тероризму: політологічний аналіз: автореф. дис. ... канд. політ. наук / М. Гуцало. – К., 2006.

9. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки: автореф. дис. ... д-ра політ. наук / В. Кулик. – К., 2010.

10. Руденко Ю. Політична свідомість українського суспільства в трансформаційний період: чинники формування (політологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. політ. наук / Ю. Руденко. – Х., 2003; Іванов М. Політична освіта як засіб формування політичної культури та чинник політичного процесу: автореф. дис. ... д-ра політ. наук / М. Іванов. – К., 2005; Добржанська О. Політична ідентичність українського суспільства в умовах європейської інтеграції: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Добржанська. – К., 2008; Конончук М. Політична культура українського суспільства як чинник його демократизації: автореф. дис. ... канд. політ. наук / М. Конончук. – К., 2008 та ін.

11. Бортніков В. Політична участь громадян України в умовах демократичного транзиту: автореф. дис. ... д-ра політ. наук / В. Бортніков. – К. 2007; Ротар Н. Участь громадян України у циклічних політичних процесах трансформаційного періоду: автореф. дис. ... д-ра політ. наук / Н. Ротар. – Чернівці, 2007.

12. Кучма Леонид. Украина – не Россия / Л. Кучма. – М.: Время, 2004.

13. Литвин В. Україна – 2004. Події. Документи. Факти.: У 3-х томах / В. Литвин. – К.: Видавництво ТзОВ «3 Медіа», 2005.

14. Статистичний щорічник України за 2014 рік. – К, 2015.

15. Лікарчук Н. Політичний маркетинг: теоретичні та прикладні аспекти : автореф. дис. ... д-ра політ. наук / Н. Лікарчук. – Київ, 2013; Зорич О. Евристичний потенціал концепту гри в політологічному аналізі: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Зорич. – Київ, 2013; Ярема В. Теоретико-ігрові моделі в дослідженнях коаліційного уряду : автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. Ярема. – Київ, 2013.

16. Карачай В. Електронне врядування в Україні як інструмент демократизації суспільства : автореф. дис. ... канд. політ. наук / В. Карачай. – Луганськ, 2014; Харечко І. Політико-правові механізми участі громадян у процесі прийняття політичних рішень в умовах електронної демократії: автореф. дис. ... канд. політ. наук / І. Харечко. – Львів, 2014; Колотвін П. Електронні мас-медіа у формуванні демократичного дискурсу: європейський досвід та українські реалії: автореф. дис. ... канд. політ. наук / П. Колотвін. – Оdesa, 2014.

17. Михайлова О. Громадянська ідентичність у дискурсі української блогосфери (2005 – 2015 рр.): політико-аксіологічний вимір: автореф. дис. ... канд. політ. наук / О. Михайлова. – К., 2016.

18. Bueger Christian. Pathways to practice: praxiography and international politics / Christian Bueger // European Political Science Review. – 2014. – August. – Volume 6 / Issue 03. P. 383 – 406.